

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt: XXXII

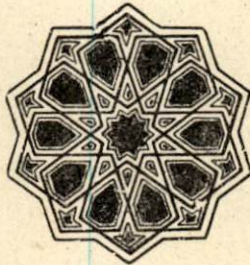

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt: XXXII

Bu dergide yayınlanan makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

İ Ç İ N D E K İ L E R

Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ <i>Osmanlı Yönetimi Döneminde Tunus ve Cezâyir'in Eğitim ve Kültür Tarihine Genel Bir Bakış</i>	1
Hamadi SAMMOUD, <i>Kuzey Afrika'da Şarklı Bir Müfessir: Yahya ibn Sellâm (742-815) Çev. Prof. Salih AKDEMİR</i>	23
Jean - Marie COTTERET, <i>Siyasi İletişim, Çev. Prof. Dr. Hayrani ALTIŞTAŞ</i>	37
<i>Dâvûd-ı Kayserî, Şerhu Kasideti'l-Mimiyye Li Dâvûdi'l Neşir ve Önsöz</i> Doç. Dr. Mehmet BAYRAKTAR	53
Doç. Dr. Hasan ONAT <i>Şii İmâmet Nazariyesi</i>	89
Doç. Dr. Mücteba UĞUR <i>Cerh ve Ta'dil İlmi Yönünden Sahihu'l Buhâri Ravileri</i>	111
Doç. Dr. Münir ATALAR <i>Harameyn'e Denizden Surre Gönderilmesi</i>	121
Yrd. Doç. Dr. Mehmet AKKUŞ <i>Dini Edebiyatımızda Regâübiyye ve Salâhi'nin Matla'u'l-Fecr'i</i>	129
Yrd. Doç. Dr. Halis ALBAYRAK <i>Mübhemâtu'l-Kur'ân İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri</i>	155
Dr. Kâmil ÇAKIN <i>Buhari'nin Mürcie ile İman Konusunda Tartışması</i>	183
Prof. Dr. Talat KOÇYİĞİT I. <i>Goldziher'in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlili ve Tenkidi, Arapça'ya Çev. Ar. Gör. Ahmet Nedim SERİNSU</i>	199
Prof. Dr. Salih AKDEMİR <i>Kitap Tanıtımı</i>	217
Prof. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU <i>Müslümanların Hıristiyanlığa Bakış Açıkları</i>	221
<i>Fakültemiz Öğretim Üyelerinin Gezi ve Seminer intibaları:</i>	
Prof. Dr. Beyza BİLGİN <i>Roma'da İlahiyat Eğitiminde İşbirliği Semineri</i>	233

MÜSLÜMANLARIN HİRİSTİYANLIĞA BAKIŞ AÇILARI*

Prof. Dr. İbrahim Ağâh ÇUBUKÇU

Arabistan'da Hz. Muhammed'in peygamberliğinden önce sosyal düzen bozuktu. Cehalet yaygınlaşmış, kölelik normal olay olarak anlaşılmış, kadın ve kızlar haklarından yoksun bırakılmışlardı.

Mekke, eskiden beri kutsal bir şehir kabul ediliyor ve ticaret merkezi sayılıyordu. Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail'in kurduğu rivayet edilen Kâbe'nin sorumluluğunu Hz. Muhammed'in kabilesinin önde gelenleri üstlenmişti.

Hz. Muhammed, Amcası Ebu Talib'in yanında Suriye taraflarına ticaret kervanıyla gittiğinde bazı hıristiyan papazlarla tanışmıştı.

Hz. Muhammed'ten 15 yaş daha büyük olan Hatice, zengin bir kadındı. Genç Muhammed'le iş ortaklığı yaptı. Hz. Muhammed kervanla yeniden Şam'a gitti. Yine papazlarla tanıştı ve sattığı mallardan çok kâr ederek Mekke'ye döndü. Neticede Hatice ile evlendi.

Hz. Muhammed 40 yaşlarında vahiy alınca, durum Hıristiyanlığı bilen ve Hz. Hatice'nin akrabası bulunan Varaka b. Nevfel'e anlatıldı. O da Muhammed'in peygamber alâmetleri taşıdığına işaret eden sözler söyledi.

Putperest Araplar büyük çoğunlukla Hz. Muhammed'in peygamberliğine karşı direndiler. Ona işkence ettiler. Bu işkenceden müslüman olan Araplar da nasibini aldı¹.

Bu işkencelerden kurtulmak üzere Müslümanlar, gidecekleri bir yer aradılar. Onlar, bir Hıristiyan olan Necaşî'nin Ülkesi Habeşistan'a gitmeye karar verdiler. İlkın 11 erkek ve 4 kadından ibaret bir kabile vahyin tebliğinin V. yılında gizlice Habeşistan'a gittiler. Bu kafilenin içinde Hz. Osman ve Eşi Rukiye (Hz. Muhammed'in kızı), Zübeyr b. Avvam, Abdurrahman b. Avf da vardı. Bu kabile Habeşistan'da çok iyi

* Bu konu, Ankara Üniversitesinde 1991 yılında konferans olarak anlatılmıştır.

1. Bak. Osman Keskoğlu, Hazreti Peygamber'in Hayatı, s. 19-20, Ankara 1974.

karşılandı. Bu, duyulunca bir yıl sonra 80 kişilik bir kafile daha Habeşistan'a göç etti. Kafilenin başkanı Hz. Muhammed'in amcasının oğlu Cafer-i Tayyar idi.

Ancak, Putperest Araplar Habeş Krabna iki elçi yollayarak gidenlerin iadesini istediler. Bol hediyelerle Kral Necaşi'yi kandırmak istediler. Necaşi, yapılan kışkırtmaların doğruluğunu tahkik için müslüman kafilenin başkanı Cafer-i Tayyar'ı çağırttı ve yeni dinin esasını anlamak istedi. Cafer-i Tayyar, İslâmiyet'i şöyle anlattı:

“Ey Hükümdar! Biz cahiliyet üzere yaşayan bir kavim idik. Putlara tapardık. Leş yerdik. Fuhuş işlerdik. Akrabaya küser, komşuluk hakkını gözetmezdik. Kuvvetliler zayıfları ezerdi. Biz bu hal içinde iken Allah içimizden birini peygamber gönderdi. Soyu yüksek, doğruluğu belli, şerefi meydandadır. O bizi Allah'a ibadete çağırıyor ve atalarımızın taptıkları putları bırakmamızı istiyor. Bize doğru söylemeyi, emaneti gözetmeyi, akrabalık haklarını korumayı, komşularla güzel geçinmeyi, haramdan ve kan dökmekten kaçınmayı bildiriyor. Fuhuştan, yalandan, yetim malı yemekten, namuslu kadınlara iftira etmekten sakınma tavsiye ediyor. Allah'a ibadet etmeye, namaza, oruca, başkalarına yardım yapmağa çağırıyor. Biz O'na inandık. Onun hak çağrısına uyduk. Onun gösterdiği biçimde Allah'a ibadet ettik. Haram dediğini haram bildik. Helâl dediğini helâl tanıdık. Bundan dolayı kavmimiz bize düşman oldu. Bize işkence yapmağa kalkıştılar. Bize zulmettiler. Dinimizden çevirmeğe çalıştılar. Biz onlardan kaçarak sizin ülkenize sığındık. Sizi başkalarından daha iyi bildiğimiz için burayı tercih ettik. Burada haksızlığa uğramayacağımızı umduk”.

Bunun üzere Necaşi, Hz. Muhammed'e inen âyetlerden örnekler duymak istedi. Cafer de şu âyetleri okudu:

“Hz. Meryem, İsa'ya işaret etti. Onlar beşikte olan bir çocukla nasıl konuşabiliriz, dediler? İsa dedi ki: Ben Allah'ın kuluyum. O bana kitap verdi, beni peygamber yaptı. Her nerede olursan olayım beni mübarek kıldı. Sağ olduğum müddetçe bana namazı ve zekâtı tavsiye etti. Anama karşı hayırlı davranmamı emretti. Beni taşkın ve betbaht kılmadı. Doğduğum gün, öleceğim gün ve tekrar diriltileceğim gün benim üzerimde selâmet vardır”².

Bu âyetler, Necaşi'de olumlu etki bıraktı ve sığınmacıları iade etmeyeceğini bildirdi.

² Bak. Meryem Suresi, âyet: 29-33.

Gece olunca elçilerden zeki bir insan olan Amr b. al-As, sığınmacılar Hz. İsa hakkında acaip şeyler söylüyor diyerek Necaşi'yi tahrik etmeğe çalıştı. Necaşi yine Cafer'i çağırıp Hz. İsa hakkında ne düşünüyorsunuz, dedi? Cafer-i Tayyar şu karşılığı verdi:

"Biz, Müslümanlara göre Hz. İsa Allah'ın kulu ve peygamberidir. Ruhullah'tır. Allah'ın Meryem'e sunduğu kelimesidir". Bu sözleri işitince Necaşi "bizimle sizin aranızda şu çizgi kadar fark vardır" dedi. Müslümanları daha çok korumağa karar verdi³.

Hız. Muhammed, Necaşi öldüğünde, ona sempatisi dolayısıyla arkasından İslâm törelerine göre Medine'de cenaze töreni yaptırmıştı⁴.

İslâmın yayılmağa başladığı sıralarda Arabistan'da çeşitli Hıristiyan mezheplerinin mensupları vardı. Hira ve Güney Arabistan'da Nesturiler, Gassan ve Şam taraflarında Ya'kubî'ler ve öteki bölgelerde Melkitler cemaatlerini kurmuşlardı. Bunlar içinde Kuzey ve Güney Arabistan arasında yaygın mezhep salikleri Nasturiler'di⁵.

Kuran, mezhep ayrılıkları ne olursa olsun, Hz. İsa'ya ve İncil'e sıcak bakmıştır. Esasen İslâm, daha önceki semavi dinleri doğrulamıştır. Bu nedenle İslâmî va'z kitaplarında Hz. Musa'nın ve Hz. İsa'nın hayatından bir çok örnekler ve ibretli olaylar nakledilir. Kuran'da semavi dinler hakkında bulunan âyetlerden bazı örnekler sunarak sorunu daha iyi anlatabiliriz:

"Önceki kitapları doğrulayan Kitabı sana indirdi. Önceden insanlara yol gösterici olarak Tevrat ve İncil'i de indirmiştir"⁶. "Rabbi, Meryem'i güzel bir kabülle karşıladı. Güzel bir bitki gibi onu yetiştirdi. Onu Zekeriya'nın kefaletine bıraktı. Zekeriya mabette onun yanına her girişinde orada bir yiyecek bulunurdu. Ey Meryem! Bu sana nereden, demişti? O: "Bu Allahın katındandır", demişti. Doğrusu Allah dilediğini hesapsız rızıklandırır"⁷. "Ey Meryem! Allah seni seçip temizledi. Dünyaların kadınlarından seni üstün tuttu. Ey Meryem! Rabbına boyun eğ, secde et, rükû edenlerle rükû' et... Ey Meryem! Allah sana kendinden bir sözü, adı Meryem oğlu İsa Mesih'i, dünya ve Âhirette şerefli ve Alaha yakın kılınanlardan olarak müjdeler. İyilerden olarak insanlarla

3 Bak. Osman Keskiöğlü, amlan eser, s. 27-28.

4 Bak. Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, Sunen ut-Tirmizi, c. III, s. 346, Kahire 1938.

5 Bak. Prof. Dr. Mehmet Aydın, Müslümanların Hıristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları, s. 20, Konya 1989.

6 Bak. Al-i İmran Suresi, âyet: 2.

7 Ali İmran Suresi, Ayet 32.

beşikte iken de, yetişkin iken de konuşacaktır. Meryem: "Rabbim! Bana bir insan yaklaşmamış iken nasıl çocuğum olabilir? demişti. Melekler şöyle dediler: Allah böylece dilediğini yaratır. Bir işin olmasını dilerse ona "ol" der ve olur. Ona kitabı, hikmeti, Tevratı ve İncil'i öğretecek"⁸ Ayrıca Meryem suresinde Hz. İsa'nın nitelikleriyle ilgili bir çok âyet vardır⁹.

Kur'an Hz. İsa'yı kutsallaştırmakla birlikte onu bir Peygamber olarak kabul etmektedir. Çarmıha gerilenin Hz. İsa'nın benzerinin olduğu bildirilmiştir. İslam inancına göre Hz. İsa Tanrı katına yüceltilerek kaldırılmıştır. Hz. İsa'nın adaletine övgüyle yer veren hadisler ve nakiller vardır¹⁰. Her ne kadar Hristiyanlar tarafından kabul edilmese de İslam inancına göre İncil'de Ahmed adında bir peygamberin geleceği bildirilmiştir. Buna işaret eden "tesellici" deyiminin farklı yorumu veya inciller arasındaki farklar dolayısıyla Hristiyanlar bunu muteber saymamışlardır. Müslümanlar bu tesellicinin Hz. Muhammed olduğuna inanırlar. Hz. Muhammed son Peygamberdir¹¹.

Ancak, Teyhid dini olan İslamiyet, öteki Kitap ehliyle ortak hususları vurgulayarak barışı tavsiye eder. Nitekim Kur'an şöyle buyurmuştur: "Ey Kitap Ehli! Bizimle sizin aranızda eşit olan kelimeye gelin. Allah'tan başkasına tapmayalım, O'na hiç bir şeyi ortak koşmayalım"¹².

Kuran, Kitap ehli içinde Hristiyanlığı Müslümanlığa en yakın olarak belirtmektedir. Bu hususu şu âyet açıkça vurgulamaktadır. "... İnananlara sevgice en yakınları da biz hristiyanlarız diyenleri bulursun. Çünkü onların içlerinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar"¹³. Kuran, Hristiyan olan Bizanslıların İran Mecusilerine yenilmeleri üzerine ümit ışıkları vermiş ve Hristiyanların yanında Mecusilere üstün geleceğini "bu mağlubiyetlerinden sonra yeneceklerdir" âyetiyle haber vermiştir¹⁴. Böylece İslâmiyet, iki güce inanan Mecusiliğe karşı kitap ehli olan Hristiyanlığı tercih etmiştir.

İslâmiyet, bir Hristiyan kadınla müslüman bir erkeğin evleneceğine cevaz vermiş ve onların kesip sattıkları hayvanların yeneceğini uygun görmüştür.

8 Ali İmran Suresi, 37-44.

9 Meryem Sûresi, âyet 21-28.

10 Bak: Süleyman Ateş, İslam'a İtirazlar, Kur'an-ı Kerimden Cevaplar, s. 329-331 Ank.

11 Prof. Dr. Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, C. I, s. 692-694 İstanbul 1980.

12 Bak: Âl-i İmran Suresi, âyet 60-61.

13 Bak. al-Maide Suresi, âyet: 85.

14 Bak. ar-Rum Suresi, âyet: 1-4.

Ayrıca, cihat sonucunda alınan esirler eğer kitap ehli değilse ölümle müslüman olmak arasında tercih yapmak zorunda idiler. Kitap ehli olanlar ise farklı işleme tabi tutulmuşlardır. Bunlar cizye denilen bir vergiyi vermek suretiyle ailelerini ve mallarını koruma ve inançlarını sürdürme hürriyetine sahip olurlardı. Kadınlar, çocuklar ve ihtiyarlardan böyle bir vergi almamak esastır. Ayrıca kitap ehli olanlardan yoksul bulunanlardan da cizye alınmaması öngörülmüştür. Bilindiği üzere bu tür vergiler Bizans ve İrânlarda da yaygın idi. Cizye verenlerin güvenliğini İslâm devleti sağlamakla yükümlü kılınmıştır.

İslâm âleminde, kitap ehli olup toprağı bulunanlardan haraç adı altında arazi vergisi alma usulü konmuştur. Bu tür vergiler daha önce Romalılarda, Bizans'da ve İranda yaygındı. İslâm'da bu vergi sonraları Müslümanlardan da alınmıştır. Zamanla müslümanlara vergi olarak öşür ve zekât yükletilmiştir¹⁵.

İslâm Devleti genişleyince, Hz. Muhammed çevresindeki Hristiyan kabilelerin başkanlarına mektuplar yollayarak onları İslâm'a davet etmiştir. Mısır'daki ve Gassan'daki Hristiyanları İslâm'a çağırdı. Ayrıca rekabet ve siyasî çekişme de oldu¹⁶.

Hz. Muhammed'ten sonra Hz. Ebu Bekr halife olarak Necranlı Hristiyanlarla ahitlerini sürdürmüştür. Hz. Ömer de halife olunca cizye karşılığında onların can ve mal güvenliğini korumuş, ibadethanelerinin yıkılmamasını sağlamıştır. Onları dinî inançlarında serbest bırakmıştır. Kudüs'ü alınca da aynı hoşgörüyü göstermiştir. Ancak yeni kilise yapılmasını yasaklamış, Hristiyanların bellerine kalın kemerler bağlayarak dolaşmalarını istemiş, vergi şartlarını daha ağır uygulamıştır. Bununla birlikte ölmeden önce yaptığı tavsiyelerde Hristiyanların haklarının verilmesini, can ve mal güvenliklerinin korunmasını istemiştir.

Emeviler döneminde Hristiyan-Müslüman ilişkisi gelişmiş, Muaviye'nin sarayında bir çok Hristiyan görev almıştır. Emevi halifelerinin saraylarında Hristiyan-İslâm iletişimi bilimsel olarak da başlatılmış ve tartışmalar yapılmıştır. Yuhanna Dimeşki Hristiyanlığı cesaretle savunmuştur. Müslüman yetkililer bu tartışmaları hoşgörüyü karşılamışlardır. Ömer b. Abdulaziz (707-720), önceki yönetimlere göre kıyafet konusunda sert davranmağa başlamışsa da can, mal, mabet ve ibadet hürriyetine saygıyı sürdürmüştür.

15 Bak. Prof. Dr. Coşkun Üçok ve Prof. Dr. Ahmet Mumcu, Türk Hukuk Tarihi, s. 66-67, Ankara 1981.

16 Bak. Prof. Dr. Mehmet Aydın, anılan eser, s. 24-27.

Abbasi döneminde özellikle al-Mütevekkil zamanında (847-861) Hristiyanlara kısıtlama hareketlerinin arttığını görmekteyiz. Ancak Abbasi hükümdarlardan Memun (813-833) zamanında Hristiyan-İslâm iletişiminin bilimsel ürünler verdiğini görmekteyiz. Memun, akılcı bir mezhep olan Mutezile taraftarlarını tutmuş ve bilime önem vermiştir. Daha önce M. 754 yılında halife Mansur, Bizans'tan el yazmaları isteyerek bilimsel iletişimi başlatmıştı. Memun ise Beyt ul-Hikme denen bilim kurumunu kurarak çeviri faaliyetlerine önem verdi. Başka kültürlerle iletişime girdi. Bu çeviri faaliyetlerinde Arap, Suryani ve öteki Hristiyan mütercimler hizmetler verdiler, Pehleviceden, Yunancadan, Suryancadan bir çok eserler Arapçaya çevrildi. Böylece müslümanlar, daha önce zenginleşmiş kültürle karşı karşıya geldiler¹⁷. Bunun sonucu olarak İslâm'da faaliyetler, hem müspet bilim ve hem de felsefe alanında arttı. Adeta bir İslâm rönesansı doğdu. İslâm'da zamanla Kindî, Farabî, İbni Sina ve İbni Rüşd gibi büyük filozofların yetişmesinde bu bilim hareketinin büyük katkısı oldu. 12. yüzyıldan itibaren bu İslâm düşünürlerinin önemli eserlerinin lâtinceye çevrildiğini ve böylece Hristiyanlık-Müslümanlık iletişiminin bilimsel olarak geliştiğini görüyoruz.

Türkler, henüz Emevîler döneminde İslâm'la temasa geçmişlerdi. Kuteybe b. Muslim 705 yılında Horasan valiliğine atanmış ve zalim ünvanıyla bilinen Haccac da genel vali olmuştu. Türkler bunlardan çok zulüm ve işkence görmüşlerdi. Ancak kolay kolay teslim olmamışlardır. Emevîler 715 yıllarında Maverâünehir'e hakim duruma geldiler. Yöneticilerin ezici ve eşit olmayan bir siyaset izlemeleri Türklerin İslâmlaşmasını zorlaştırmıştır.

Ancak Emevi-Abbasi çekişmesinde Türklerin Abbasîlere yardım etmesi ve Abbasîlerin 750 yılında iktidara gelmesi Türklerin İslâma daha sıcak bakmalarını sağlamıştır. Ayrıca, Çinlilerin de Batı'ya yönelmeleri Türkleri Araplarla ittifak yapmağa yöneltti. 751 yılında cereyan eden Talas savaşında Karluk Türkleri Araplara yardım etti. Sonunda Çin yenildi. Bu savaştan sonra Türkler gruplar halinde İslâmlaşmağa başladılar. X. yüzyılda kitle halinde İslâmlaşma çoğaldı. Abbasi hükümdarlar saraylarında türk görevlilere yer verdiği gibi, Türklerden oluşan hassa orduları da kurdular.

Türkler, İslâm'dan önce Budizm, Maniheizm, Şamanizm ve Hristiyanlıkla iletişime geçmişlerdi. Ancak daima kendi kişiliklerini ve kültürlerini korumasını bilmişlerdir. Din konusunda asla bağnaz olmamışlardır. Kadınlara karşı da taassup gütmemişlerdir.

17 Bak. İbrahim Ağah Çubukçu, Gazzalî ve Şüphecilik, s. 8-9, Ankara 1964.

1071 Malazgirt savaşından sonra Türklerin Anadolu'ya geldiklerini görüyoruz. Başlayan ve Anadolu'da üzücü izler bırakan¹⁸ Haçlı seferlerine rağmen, Türklerin müslüman olmayan halka karşı hoşgörülü davrandıkları bilinmektedir. Ermeni Tarihçisi Mateos, Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın yüreğinin Hıristiyanlara karşı iyilikle dolu olduğunu, bu sebeple bir çok kent ve kasabanın kendiliklerinden onun yönetimine girdiğini vurgulamıştır. Ayrıca aynı tarihçi, Türk Sultanı Melikşah Suriye'den geçerken halkın onu baba olarak gördüğünü yazmıştır.

II. İzzettin Kılıçarslan (1155-1192) Malatya'da Süryani patriğini ziyaret etmiş ve zaferi için yaptığı duadan ötürü ona şükranını bildirmiştir. Huzurunda din ve felsefeyle ilgili tartışmalara izin vermiştir.

II. Gıyasettin Keyhusrev, Hıristiyan olan eşi için rahat ibadet etsin diye papaz getirtmiştir. Bizanstan kaçıp sığınan siyaset ve iş adamlarına da Selçuklular kucak açmışlar, bazılarına görev vermişlerdir.

Türklerin uyruğuna girenler din, dil ve sanatlarını sürdürme hürriyetini koruduklarından gayrimüslimler kendilerini güvende hissetmişlerdir. Hatta meşhur tarihçi Claude Cahen, Türk yönetimlerinde ırk ve din kavgası olmadığı için Müslümanlarla Hıristiyanların yakın ilişkiler içine girebildiklerini vurgulamıştır¹⁹.

Osmanlılar döneminde 1453'de İstanbul alındıktan sonra da Hıristiyan ve Yahudilere karşı hoşgörü devam etmiştir. Osmanlı yönetimi Yahudi, Ermeni ve Rumlara dinî özgürlük tanıdı. Hatta Heybeliada Ortodoks Manastırında katoliklerle müslümanları cehennemde gösteren resimleri hoşgörüyle karşıladı. Genç Padişah, 1463'de Galata'daki Floransalıların eğlencelerine katılarak onları şereflendirdi. Hümanist, bir papa sayılan II. Pius (1458-1464) Fatih'e dostça mektup yazdı²⁰. Daha sonra İspanya'da zulme uğrayan Yahûdiler de 1492'de Türkiye'ye gelip yerleşmişlerdir²¹. Fatih Sultan Mehmet, İslâm Hukukundaki yeni kilise yapılması yasağına rağmen, yeni bir kilise yapılmasına izin verdi. Yeni bir Ermeni Patrikhanesi kurdurdu.

Sert mizaçlı olan Yavuz Sultan Selim'in de Hıristiyanlara karşı hoşgörülü ve yumuşak davrandığı bilinmektedir. 31 Aralık 1516'da Kudüs'e gelen padişah, Kudüs Ermeni Patrik'i III. Serkis ve Kudüs Rum

18 Bak. Işın Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi, s. 1-7, Ankara 1987.

19 Bak. Şerafettin Turan, Türk Kültür Tarihi, s. 141-142, Ankara 1990.

20 II. Pius, Fatih'in hoşgörüsüne güvenerek onu Hıristiyanlığa davet etmiş, fakat mektup Fatih'in eline geçmemiştir.

21 Bak. Şerafettin Turan, anılan eser, s. 142.

Patrik'i Attalia tarafından karşılanmıştır. Yavuz III. Serkis'e verdiği fermanla Hristiyanlara tam dinî hürriyet tanımıştır²². Ferman'da Habeş, Kıptive ve Süryanî toplumlarına tanınan dinî ve örfî hürriyetler belirtilmiştir. Rum Patriki Attalia da başka bir fermanla eskiden mevcut olan her türlü hak ve hürriyetini korumuştur²³. 18. yüzyılda Rum kilisesi'nin yetkileri daha da genişletilmiştir.

Osmanlı Devleti, kendi sınırları içindeki köylüye toprağı babadan oğula geçmek üzere kiraladığından ve halkı Bizans kadar vergi açısından sıkıştırmadığından dolayı kolay genişlemiştir. Hatta 1536 yıllarında yabancı uyruklu Hristiyanlara ticarî imtiyazlar vermiştir. Fransa ile yapılan anlaşma sonucunda Fransızlara bir çok ticarî kolaylıklar tanımıştır. On yıl Osmanlı toprağında oturan fransızdan vergi alınmayacağı hükme bağlanmıştır²⁴.

Osmanlı ülkesinde müslüman olmayanlar özel hukuk alanında kendi dinî ve örfî anlayışlarına göre hayatlarını sürdürdüler. Ancak Devletin kamu yönetimiyle ilgili hukuk kuralları genelde teokratik anlayış içinde yürütüldü. 18. yüzyıldan itibaren Osmanlıların yenileşmeğe gayret ettiğini ve Batıyla sıkı kültürel ilişkiler içine girdiğini görmekteyiz. Henüz Fatih Mehmet zamanında İstanbul Rum ve Ermeni patriklerine ve İstanbul Yahudî Hahambaşısına topluluklarını yönetmek için vergi toplama, yargılama ve eğitim özgürlüğü verilmişti. 18. yüzyılda Osmanlıların askerlik düzeninin geliştirilmesi için Batıdan uzmanlar getirtilmiş, kültür insanları çağrılmış ve çağa uymanın zorunluluğu kavranmıştı. Bu durum zamanla meyvesini verdi ve XIX. yüzyılda İnsan Hakları alanında önemli adımlar atıldı. 1839 da yayınlanan Gülhane Hatt-ı Humayun'u ile Devlet yönetiminde yenilikler yapıldı. Askerlik, vergi, işe alma ve yargılamada bütün Osmanlı yurttaşlarının eşit tutulacağı ilân edildi²⁵. Padişah tek taraflı olarak kendi yetkilerine sınır koydu. Her yerde eşitliğin sağlanacağı, Müslüman, Hristiyan ve Musevi dinî liderlere duyuruldu. Sancak merkezlerinde Hristiyan ve müslümanlardan oluşan meclisler kuruldu (1840). Müslümanların halifesi olan Padişah 1846'da din ve mezhep sorununun tebaanın şahsî işleri olduğunu, aynı idarede, aynı ülkede yaşadığımız halde ayırım yapmanın yanlış olacağını vurguladı. Ülkede yurttaşlar arasında din farkı gözetmeksizin herkesin eşit tutulacağını belirtti.

22 Bak. Yavuz Ercan, Kudüs Ermeni Patrikhanesi, s. 15-17, Ankara 1988.

23 Bak. Yavuz Ercan, amlan eser, s. 48.

24 Bak. Prof. Dr. Yaşar Yücel, Kanunî ile 46 Yıl, s. 59-60, Ankara 1987.

25 Bak. Gülnihal Bozkurt, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu, s. 42-44, Ankara 1989.

18 Şubat 1856'da kabul edilen İslâhat Fermanı Şeyhulislâm, patrikler ve Hahambaşı'nın da hazır bulunduğu toplantıda okundu. Bu ferman tebaa arasında daha önce ilân edilen eşitliği doğrular ve kuvvetlendirir mahiyetteydi. Ancak Ferman'ın lâik ilkeler içermesi ve zimmîlere verilen imtiyazların eşitlik esasına bağlanması, dinî liderleri memnun etmedi. Bunlar nüfuzlarının azalacağını düşünerek tepkilere neden oldular. Bu tepkiler hem müslümanlar, hem de zimmîler arasında oldu²⁶. Ancak bu tepkiler halktan çok dinî liderler tarafından tahrik edildi. Bu yeniliklerden sonra geçen devrelerde Osmanlı yönetiminin Hıristiyan ve öteki zimmîlere iyi davrandığına, onlara müslümanlara karşı tutumlarından daha kötü maumele yapmadıklarına ve hürriyetlerine saygı gösterdiklerine dair batılı bazı elçi ve konsolosun raporları vardır²⁷.

Osmanlılar, Devlette yaptıkları bu yenilikleri dinde yaptıkları yorum ve icthatlarla da kuvvetlendirmek istediler. 1869 yılında, Cevdet Paşa başkanlığında kurulan bilimsel komisyon Kuran'a dayalı olarak kabul ettiği ilke ve kuralları içeren Mecelle'yi hazırladı. Bu çalışmalarda daha çok İslâm Hukukunda tanınmış olan Hanefiyye kurallarına itibar ettiler. Mecelle'nin bazı ilkeleri şöyledir:

“Zaruret sakıncaları ortadan kaldırır”,

“Örf ve âdet dinin hükmü gibidir”,

“Zaman değiştikçe hukuk kuralları değişir”,

“Akıl ve nakil çatışırsa, akıl nakle yani dinî kurallara tercih edilir”,

“Dinde zorlama yapılamaz”.

Gerçekte Kuran'da bulunan bir çok âyet de viedan hürriyetini işaret etmektedir. Bu âyetlerden bazıları şunlardır: “Dinde zorlama yoktur”²⁸. “Sen inanmaları için insanları zorlamak mı istiyorsun”²⁹. “Arınmak istememesinden sana ne”³⁰. “Sen ancak bir hatırlatıcısın. Onlar üzerine musallat olucu değilsin”³¹. “Eğer isteseydik her kişiyi hidayete kavuştururduk”³².

26 Bak. Gülnihal Bozkurt, anılan eser, s. 62-64.

27 Bak. Gülnihal Bozkurt, anılan eser, s. 67-72.

28 Bak. Bakara Suresi, âyet: 256.

29 Bak. Yunus Suresi, âyet: 99.

30 Bak. Abese Suresi, âyet: 7.

31 Bak. Caşiye Suresi, âyet: 21-22.

32 Bak. as-Secde Suresi, âyet: 13.

Osmanlı yönetimi kimsenin başkasına dinî baskı yapmaması ve vicdan hürriyetinin sağlanması için bu âyetlerden yararlandı³³. 1876'da Birinci Meşrutiyetin ilâniyle Osmanlılar ilk parlemontaya kavuştular. Batılılaşma hareketi hızlandı. 1908'de İkinci Meşrutiyet ilân edildi. Demokratik imkânlar arttı. Hürriyet, adalet ve eşitlik devletin kabul ettiği temel ilkeler oldu. Ancak Devletin yapısı teokratik idi. Mustafa Kemal Atatürk'ün öncülüğünde 29 Ekim 1923'de kurulan Türkiye Cumhuriyeti bir çok inkılâp yaparak Devleti çağdaşlaştırdı. Bu arada 3 Mart 1924'de halifelîği kaldırdı. Bütün gayrimüslimler için tam dinî hürriyet ve eşitlik gerçekleşti³⁴.

Müslümanlar yalnız idarî alanda dinlerini yorumlamak ve içtihat yapmakla yetinmemişlerdir. Kültürel alanda da dinî görüşlerini zenginleştirmişlerdir. Bir çok İslâm düşünürü bunu başarmıştır. Özellikle Türk düşünce tarihinde bunun insancıl ve hoşgörülü örneklerini görmekteyiz:

Hacı Bektaş Velî (ölm. 1270) ırk ayrımına karşı olmuştur. İnsanlara iyilik yapılmasını ve her türlü duanın yararlı olduğunu vurgulayarak Anadolu'da ve Tuna boylarında İslâmiyetin sevilmesini sağlamıştır³⁵.

Mevlana (ölm. 1273) "Pergel gibi bir ayağımı İslâm'a dayayarak, öteki ayağımla bütün din ve mezhepleri dolaşıyorum" sözüyle Mevlevîlerin sema denen dönüşlerini açıklamıştır. Yine Mevlana "gel, gel her ne isen gel; eğer kâfirsen, putperestsen, ateşperestsen yine gel; bizim dinimiz umutsuzluk dini değil; yüz kez tövbe bozduysan yine gel" demiştir. Nitekim Saint Paul da "ne Yahudî, ne Yunan, ne köle, ne de hür adam vardır. Kadın ve erkek de yoktur. Çünkü herkes ve siz Hz. İsa'dasınız" demiştir³⁶.

Mevlana "ayırarak için gelmedik, birleştirmek için geldik" ifadesiyle insanları birliğe çağırıştır. Mevlana öldüğü zaman cenazesine Hıristiyan din adamları da katılmıştır.

Yunus Emre (ölm. 1320) "Sen sana ne sanırsan, ayrığa da onu san. Dört kitabın manası, budur eğer var ise" demiştir. "yetmiş iki millete bir

33 Bak. İbrahim Agâh Çubukçu, *La Religion et Les Droits De L'homme*, Actes de la IIIème Rencontre Islamo-Chretienne, s. 123-135, Tunis 1985.

34 Bak. İbrahim Agâh Çubukçu, *Türk-İslâm Kültürü Üzerinde Araştırmalar ve Görüşler*, s. 34-40, Ankara 1987.

35 Bak. İbrahim Agâh Çubukçu, *Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri*, s. 118, Ankara 1991.

36 Bak. Professeur Claude Geffre, *L'Eglise Catholique et Les Droits de L'Homme De l'Anathème Au Ralliement*, s. 150, III. éme Rencontre Islamo-Chretienne, Tunis 1985.

gözle bakmayan şeriatla veli de olsa isyan etmiş sayılır” ifadesiyle dini inançlara saygısını açıklamıştır.

Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin (ölm. 1420), “Osmanlı Ülkesindeki insanlar arasında din ayrımı kaldırılmalıdır ve vergi adaleti sağlanmalıdır” görüşüyle hareket etmiştir. Kendisini Sakız adası Hıristiyanları davet etmiş ve Balkanlarda İslâmiyeti sevdirmiştir³⁷. Sayın Dr. Thomas Michel’in “Tarih Boyunca Hıristiyanların İslâma Bakış Açıları” adlı tebliğinde belirttiği gibi Macaristan’da Uniteriyenler ve Romanya’da Kalvinistler Osmanlılara bir kurtarıcı olarak bakmışlardır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, İslâmiyet Hıristiyanlığı tevhit dini olarak görmüştür. Nitekim Kuran’da şöyle buyrulmuştur: “Allah’a, bize indirilene, İbrahime, İsmail’e, İshak’a, Ya’kub’a ve torunlarına indirilene, Musa’ya ve İsa’ya verilene ve diğer peygamberlere Rableri tarafından verilene inandık. Onlar arasında bir ayrım yapmayız, biz de Allah’a teslim olanlarız deyin”³⁸. “Şüphesiz (Hz. Muhammed’e) iman edenler, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sabîiler, bunlardan her kim, Allah’a ve Ahiret Gününe inanır, iyi iş yaparsa, elbette onlara, Rableri katında mü-kâfat vardır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir”³⁹.

Sayın Prof. Dr. Thomas Michel’in anılan tebliğinde belirttiği gibi piskopos Antakyalı Paulus’un, henüz XIII. asrın ilk yıllarında yayınladığı risalesinde Müslümanları öğüp Hz. Muhammed’i putperest araplara gönderilmiş bir peygamber olarak kabul etmesi, bugün için hoşgörü içinde Müslümanlık ve Hıristiyanlık iletişimi açısından ne kadar önemlidir.

Kuran’da buyruluyor ki, “Sizden her biriniz için bir şeriat, bir yol belirledik. Allah isteseydi, hepinizi bir tek ümmet yapardı, fakat size verdikleriyle sizi sınamak istedi. öyleyse hayır işlerine koşun, hepinizin dönüşü Allah’a’dır”⁴⁰.

Kuran, insana özel bir önem vermiştir. “Biz insanı en güzel biçimde yarattık”⁴¹ ve “andolsun ki biz Ademoğullarını şereflendik”⁴² âyetleri insanın önemini vurgulamaktadır. O halde insanın kâinattaki yerini iyi saptamak ve onun haklarına saygı göstermek herkesin görevidir. Hıristiyanla Müslüman arasında bazı inanç farklarına rağmen, insan olarak

37 Bak. İbrahim Ağah Çubukçu, Türk-İslâm Düşünürleri, s. 86. Ankara, 1989.

38 Bak. Bakara Suresi, âyet: 136.

39 Bak. Bakara Suresi, âyet: 62 ve Madie Suresi, âyet: 69.

40 Bak. Maide Suresi, âyet: 48.

41 Bak. Tin Suresi, âyet: 4.

42 Bak. İsra Suresi, âyet: 70.

ortak yönlerimiz çoktur. Barışa, insan haklarına ve vicdanlara saygıya riayet ettikçe yeryüzünde mutluluğun artacağı şüphesizdir. Papa Jean XXIII ve Paul VI insan hakları üzerinde durmuştur. Şimdi de Sayın Papa Jean Paul II insan haklarının önemini nutuklarında vurgulamaktadır. Bu âlicenap gayretler, Avrupa'da Müslüman Türk işçilerine daha eşit davranılmasını kolaylaştıracaktır. Tarihin acılı sayfalarından ders alarak dayanışmaya ve barışa hizmet etmek ne kadar mutluluk vericidir. Bütün Müslümanlar ve insanlık için Kuran'daki "barış hayırlıdır"⁴³. âyetinin rehber olmasını diliyorum.

---

43 Bak. Nisa Suresi, âyet: 28.